

Remigiusz Szauer
Uniwersytet Szczeciński

MIĘDZY DYSTANSEM A WSPÓLNOTOWOŚCIĄ. SPECYFIKA RELIGIJNOŚCI WŚRÓD MIESZKAŃCÓW WSI POMORZA ZACHODNIEGO W DIECEZJI KOSZALIŃSKO- -KOŁOBRZESKIEJ. ANALIZA SOCJOLOGICZNA

Prezentowane opracowanie stanowi wynik badań religijności na Pomorzu Zachodnim w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej, gdzie dominują wsie po-PGR-owskie. Stawiany w prezentowanej analizie problem badawczy przyjął postać następującego pytania: czym charakteryzuje się religijność mieszkańców wsi w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej w wybranych parametrach religijności i w jakim stopniu posiada ona wymiar wspólnotowy? Dla zbadania tej perspektywy, oprócz standardowego wykorzystania socjologicznych doświadczeń badania religijności, wykorzystana została skonstruowana przez mnie skala znaczenia wspólnotowości w religijności, odwołująca się do analizy czynnikowej.

Słowa kluczowe: socjologia religii; religijność wiejska; wieś; wspólnotowość

Between Distance and Community: Religiosity Among Village Inhabitants of Koszalin-Kołobrzeg Diocese in Western Pomerania. A Sociological Study

The article is based on the study devoted to religiosity in Koszalin-Kołobrzeg diocese in Western Pomerania, where post-PGR villages (i.e. the villages where collective farms functioned during the socialist period) predominate. The following research question were tackled in the study: what does characterize the religiosity of rural residents in Koszalin-Kołobrzeg diocese according to the selected parameters and to what extent does their religiosity have a community dimension? Apart from recurring to standard sociological tools of studying religiosity, in order to answer these questions the author has constructed and applied the scale of community importance in religiosity that involves factor analysis.

Key words: sociology of religion; rural religiosity; community

Wprowadzenie

Religijność wiejska jest przedmiotem badań socjologii religii w Polsce od początku XX wieku, choć i w tekstach antropologicznych, filozoficznych czy też publicystycznych z XIX wieku odnaleźć można w opisie życia codziennego polskiej wsi wiele odniesień do roli religii w życiu polskiego chłopstwa. Przywołać

Institut Nauk Teologicznych, remigiusz.szauer@usz.edu.pl, ORCID 0000-0002-8332-6852.

Tekst opublikowany na warunkach licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-NC-ND 3.0 PL).

tu warto takich badaczy jak: Stefan Czarnowski, Jan Bystroń, Franciszek Bukaj czy Franciszek Mirek (Sadłoń 2019: 351). Religijność wiejską charakteryzowano przez pryzmat odniesienia do tożsamości narodowej (Czarnowski 1946: 130), zróżnicowanych wymiarów pobożności ludowej i obrzędowości (Bystroń 1936), jej specyfiki wyrażającej się w dominacji sensualizmu (Piwowarski 1983: 340) czy też integracyjnej roli wzmacniającej więzi społeczne (Ciupak 1961: 54). W badaniach socjologicznych analizujących konkretne miejsca w ich kontekście społecznego funkcjonowania, jak i w cyklicznych badaniach realizowanych przez pracownie badawcze, zwłaszcza Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, jak i Centrum Badania Opinii Społecznej, wieś przez lata wskazywana była jako bardziej religijna i bardziej zakorzeniona we wspólnotowym przeżywaniu religijności. Nie sposób jednak pominąć pewnej badawczej oczywistości: religijność wiejska, jak i będąca jej ośrodkiem parafia wiejska istnieje w szerokim wymiarze przemian społecznych, co oznacza, że jak zmienia się społeczeństwo, tak zmienia się i społeczny kontekst religijności na wsi. Ponadto, kolejnym istotnym pytaniem obecnym tak w socjologii wsi, jak i socjologii religii jest to, w jakiej płaszczyźnie społecznych reperkusji wieś funkcjonuje: stabilności wynikającej z zakorzenienia mieszkańców w środowisku lokalnym, wyzwań związanych z transformacją społeczną, ubożenia i kryzysu demograficznego czy też alienacji transmitowanej wraz z migrantami miejskimi osadzającymi się na wsi? Przygotowując omówienie badań własnych dotyczących religijności mieszkańców Pomorza Zachodniego w jednostce kościelnej, jaką jest diecezja koszalińsko-kołobrzeska, na poziomie konceptualizacji uwzględniłem zarówno dotychczasowe ustalenia badawcze, jak i konieczność sprecyzowania pojęć wielowymiarowej religijności wiejskiej. Stawiany w prezentowanej analizie problem badawczy przyjął postać następującego pytania: czym charakteryzuje się religijność mieszkańców wsi na Pomorzu Zachodnim (na przykładzie diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej) w wybranych parametrach religijności na tle badań ogólnopolskich i w jakim stopniu posiada ona wymiar wspólnotowy, a w jakim stopniu zdystansowany wobec Kościoła, duchowieństwa i parafii?

Religijność wiejska w perspektywie założeń teoretycznych

Ważnymi dla przyjętej koncepcji badań oraz prezentacji wyników badań religijności wiejskiej są pojęcia: wieś, wspólnotowość, jak i religijność – przejawiająca się na obszarach wiejskich w powiązaniu ze wspólnotowością.

W socjologii definiowanie wsi odnosiło się do kategorii wspólnotowych. Wieś w takiej perspektywie to jednostka administracyjna, gdzie dominującą rolę odgrywa gospodarstwo chłopskie, a której mieszkańcy zamieszkując stosunkowo nieduży obszar tworzą silną więź społeczną, opartą na kontaktach osobistych,

wzmocnioną nieraz pokrewieństwem i pochodzeniem oraz jednością stanu społecznego (Gałęski 1966: 97; Kaczmarek 2009: 373). W tradycyjnym ujęciu ważnym elementem definicyjnym terminu „wieś” było rolnictwo. Współcześnie maleje jego znaczenie dla kondycji społecznej wsi (Gorlach 2004: 19). Podkreślić też należy, że socjologicznym obowiązkiem jest dostrzeżenie, że uwzględniając dynamikę życia społecznego, sformułowania „wieś”, „wiejska”, „wiejskość” nie mogą być traktowane w sposób redukcjonistyczny, ale uwzględniać nowe funkcje i typy obszarów wiejskich (Gorlach 2004: 155). Analizie takiej zawsze musi towarzyszyć pytanie: jaka wieś – ukierunkowana na indywidualne gospodarstwa przekazywane z pokolenia na pokolenie i zorientowana na rolnictwo, czy też spełniająca funkcje zaplecza mieszkalnego dla większych miast, czy też wieś post-PGR-owska, naznaczona w mniejszym lub większym stopniu traumą potransformacyjną. W dyskursie badawczym pojawiają się koncepcje wpisujące obszary wiejskie w stopniowalny kontekst tzw. continuum wiejsko-miejskiego, przyjmującego postać skali wektorowej, którego krańce wskazują na nasilenie miejskości lub wiejskości. Przykładem takim jest podejście Pitirima A. Sorokina, Carle’a C. Zimmermanna, Roberta Redfielda (Gorlach 2004: 31), czy też opisane przez Jerzego Bańskiego i cenne dla tego opracowania koncepcje strukturalne i funkcjonalne podziału obszarów wiejskich, w których istotnymi wskaźnikami są między innymi: liczba podmiotów gospodarczych, gęstość zaludnienia, liczba obiektów turystycznych, saldo migracji czy udział użytków rolnych. Na tak skonstruowanym continuum znajdują się takie kategorie jak: gmina miejska, obszar urbanizowany, wielofunkcyjny obszar przejściowy, obszar wybitnie rolniczy, obszar z przewagą funkcji rolniczej, obszar o funkcjach turystycznych i rekreacyjnych, obszar o funkcjach leśnych, obszar o funkcjach mieszanych (Bański 2014: 450). To pokazuje, jak definiowanie wsi staje się niełatwe delimitacyjnie i nie da sprowadzić się do prostej dychotomii miejskość – wiejskość.

Znaczącą cechą wsi jest bliskość sąsiedzkiego zamieszkania, a przez to silniejsze więzi pomiędzy mieszkańcami, sieć znajomości i wzajemnych oddziaływań. Oznacza to, że wieś jest miejscem tworzenia bliższych relacji i budowania silniejszych więzów wspólnotowych. Ważne momenty życia jednego mieszkańca wsi są często udziałem innych mieszkańców, zwłaszcza tzw. ryty przejścia (chrzest, ślub, pogrzeb). To pozwala wpisać obszar wiejski w kontekst wspólnotowości (Nelsen, Potvin 1977: 105; Winter 2008: 202). Wspólnotowość w literaturze socjologicznej rozważana jest w perspektywie przestrzennej, gdzie głównym odniesieniem jest miejsce i w perspektywie psychospołecznej, gdzie odniesieniem jest więź pomiędzy mieszkańcami i przeżywane poczucie przynależności (Klekołtko 2018; Starosta 1994; Delanty 1993; Blackshaw 2010). Choć nie sposób pominąć aspektu terytorialnego, to jednak drugi aspekt – psychospołeczny, wskazuje na przymioty, które wynikają ze wspólnoty zainteresowań, poczucia wspólnotowej sprawczości decyzyjnej i identyfikacji z szeroko pojętym

dziedzictwem wspólnoty. Od strony teoretycznej precyzuje to zagadnienie w języku socjologii Ferdinand Tönnies. Cechą tak rozumianej wspólnotowości jest poufałość oraz zamknięte w wąskim kręgu życie w zbiorowości społecznej, w której człowiek znajduje się od chwili narodzin i związany jest z nią na dobre i złe. Wynika też z tego, według Tönniesa, „wspólnota życia we wsi, gdzie bliskość miejsca zamieszkania, wspólne grunty albo choćby nawet ich granice stwarzają okazję do styczności, powodują wzajemne przyzwyczajenie i intymną znajomość” generując tym samym sposobność do wspólnej pracy i tworzenia wspólnego ładu społecznego. Autor zaznacza, że to z kolei stwarza sprzyjającą okoliczność do wspólnego kultu religijnego (Tönnies 2008: 34–40). Tego typu ujęcie wspólnotowości współbrzmi z opisywaną przez Józefa Majkę koncepcją parafii, który podkreśla, że termin parafia pochodzi od greckiego słowa oznaczającego „mieszkać obok” (Majka 1971:11). Majka przywołuje koncepcję teoretyczną J. D. Donovana, zakładającą, że fakt współzamieszkiwania i wiążących się z tym więzi międzyludzkich jest nieraz silniejszym wyznacznikiem postaw i zachowań religijnych niż kwestie teologiczne i duchowe (Majka 1971: 19). Na aspekt wspólnotowości zwrócił uwagę w swoich badaniach także Stanisław Ossowski podkreślając, że religijność wiejska skupiona wokół życia parafialnego wyraża się między innymi w tym, że parafia jest jednostką życia społecznego, która łączy mieszkańców danego obszaru bez względu na różnice w kwestiach narodowościowych, politycznych czy też klasowych (Ossowski 1967: 290). W refleksji nad religijnością wątek ten został zauważony także stosunkowo niedawno w nauczaniu Kościoła rzymskokatolickiego, który z jednej strony definiuje parafię jako wspólnotę będącą „domem pośród domów”, a z drugiej strony definiuje skomplikowany współcześnie kontekst istnienia parafii, gdzie związek z terytorium jest coraz mniej zauważalny, a rozumienie przestrzeni nieodwracalnie zmienione przez kulturę cyfrową (Kongregacja do spraw duchowieństwa 2020: pkt 9). Kontekst ten rzutuje na opisywanie uwarunkowań religijności mieszkańców parafii wiejskich.

Biorąc pod uwagę wspomniane odwołania teoretyczne oraz obraz empiryczny zawarty w literaturze socjologicznej, wspólnotowość w religijności oznacza w przyjętej koncepcji badań przejawianie się religijności w dominujący sposób poprzez realizację obowiązkowych praktyk publicznych oraz świąt nakazanych we wspólnocie parafialnej, silniejszą względem mieszkańców miast więź z Kościołem, parafią, duchowieństwem oraz wyższym stopniem zaangażowania w życie lokalnej wspólnoty parafialnej.

Za Edwardem Ciupakiem można przyjąć, że religijność to zbiór określonych poglądów i przekonań odnoszących się do religii oraz przyjmowanych wobec tych treści postaw, które inspirują bezpośrednio określone zachowania, w wymiarze zarówno intelektualno-wolitywnym, jak i w konkretnych działaniach (Ciupak 1965: 44). Jest to również poczucie posiadania własnego miejsca

w uporządkowanej całości, większej niż sam człowiek. Dla badania tak rozumianej religijności najbardziej adekwatną okazała się analiza multiparametryczna Rodneya Starka i Charlesa Glocka (Glock, Stark 1965), ewoluująca w toku badań i rozwijająca nowe parametry i wskaźniki, między innymi za sprawą Ursuli Boss-Nünning i Władysława Piwowskiego. W tym kontekście religijność wiejska to wspomniane postawy i zachowania wobec religii, ujawniające się w środowisku wiejskim. Już analizy religijności chłopów w Polsce wskazują, że istotnym korelatem religijności wiejskiej są takie kwestie jak: silne więzi lokalne, solidarność grupowa, a co za tym idzie z jednej strony poczucie przynależności do grupy lokalnej (wieś, gmina, parafia), a z drugiej strony poczucie obcości wobec szeroko rozumianych „innych” (Królikowska 2014: 9). Parafia w takim wymiarze spełniała również funkcje konsolidujące, będąc miejscem celebracji ważnych momentów w życiu wspólnoty (Wierzbicki 1976: 119). Z tej racji religijność wiejska pozostaje w bliskości z religijnością ludową, gdzie istotną rolę odgrywają nie tylko oficjalnie akceptowane przez urzędową hierarchię formy życia religijnego, ale także – na co zwraca uwagę w swoich opracowaniach Urs Altermatt – zachowania przyjęte jako istotne obrzędowo w danej wspólnotcie, choć czasem przyjmujące taką formę, że są wręcz kontestowane przez hierarchię kościelną (Altermatt 1995: 101). Władysław Piwowski wskazuje dodatkowo na dwie płaszczyzny funkcjonowania katolicyzmu w polskim życiu społecznym. Pierwsza płaszczyzna to „katolicyzm jako wiara narodu”, wyrażająca się w autodeklaracjach wiary, masowych praktykach religijnych, ale także w zwyczajach i w tradycji religijnej. Druga płaszczyzna to katolicyzm jako religia życia, w ramach której zauważyć można: selektywne podejście do doktryny wiary, dystans do katolickich norm moralnych czy niesystematyczność realizacji obowiązkowych praktyk religijnych (Piwowski 1983: 347). Religijność wiejska, biorąc pod uwagę jej socjologiczny opis w przywołanej literaturze, będzie lokowała się bardziej w pierwszym wymiarze. Potwierdzają to też ogólnopolskie badania systematycznie realizowane przez CBOS, gdzie w komunikacie z 2014 roku zwrócono uwagę, że pomimo tego iż deklaracje wiary i praktyk religijnych nadal charakteryzują religijność polskiej wsi, to od 2005 roku obserwuje się wyraźne trendy spadkowe. Jednak mieszkańcy wsi zdecydowanie częściej niż osoby mieszkające w miastach wyrażali niezachwianą wiarę w Boga, częściej deklarowali codzienną modlitwę, częściej też podtrzymywali tradycje bożonarodzeniowe o charakterze religijnym, zwłaszcza zwyczaj udziału w pasterce (CBOS 2014: 2). Co więcej, wskazano, że religijność mieszkańców wsi – ze względu na wyższe niż w miastach przywiązanie do wspólnotowo realizowanych praktyk religijnych i częstsze zachowywanie tradycji świątecznych o charakterze religijnym – ciągle można określać mianem tradycyjnej (CBOS 2014: 19). W 2022 roku pejzaż charakterystyki religijności wiejskiej uzupełniono wnioskiem, że na wsi oraz w małych i średnich miastach nadal

łatwiej dziedziczy się religijność. Z kolei w dużych i wielkich miastach częstsza jest transmisja niewiary (CBOS 2022: 3). Ukierunkowanie uzasadnień religijności na tradycję, utrzymujące się oddziaływanie socjalizacyjne domu rodzinnego w zakresie religijności i dominacja jej wspólnotowego przejawiania się pokazują, że opisywane przed laty prawidłowości przez przywołanych autorów pozostają aktualne.

Warto dodać, że oprócz autorów przywołanych na wstępie, refleksja nad parafią wiejską wiąże się z badaniami, które przeprowadził Florian Znaniecki wraz z Williamem I. Thomasem omówionymi w monografii *Chłop polski w Europie i Ameryce*. Autorzy zauważają, że parafia wiejska jako instytucja ma wyraźny wpływ na kształtowanie świadomości religijnej i narodowej chłopów polskich, spełniając funkcje integracyjne i adaptacyjne (Thomas, Znaniecki 1976). Elżbieta Firlit podkreśla, że właśnie wnioski z przywołanej monografii są inicjacją studiów nad religijnością polskiego chłopstwa (Firlit 1998: 17). Obligatoryjnego przywołania domagają się badania Edwarda Ciupaka, który dokonał monograficznego opisu życia religijnego w wybranych wiejskich parafiach w Polsce, uwzględniając ich specyfikę lokalną (Ciupak 1960: 60, 1961). Autorami, którzy zajęli się kwestiami religijności wiejskiej, są też Stefan Nowakowski (1960) czy Krystyna Adamus-Darczewska (1968) i Władysław Piwowarski (1963). Religijność wiejska była przedmiotem badań także Józefa Majki, Andrzeja Potockiego (1987) czy Janusza Mariańskiego (1991). Ważny wkład w socjologiczne analizy parafii wiejskich wnosi wspomniana już Elżbieta Firlit, która we wnioskach wskazuje, że w świadomości mieszkańców społeczności lokalnych parafia pozostaje miejscem bliskim, przyjaznym, oswojonym, z którym zdecydowana większość ludności czuje się emocjonalnie związana. Tak opisana parafia tworzy wspólnotowy kontekst religijności (Firlit 2004: 149). Istotne znaczenie mają także studia nad religijnością wiejską na Podkarpaciu, które są udziałem Leszka Gajosa, wskazującego, że religia i Kościół były znaczącym układem odniesienia do tworzenia tożsamości indywidualnej człowieka, a członkostwo we wspólnocie parafialnej wyznaczało zręby tożsamości grupowej (Gajos 2007: 344). Należy też przywołać analizy Wioletty Knapik, w których zauważa, że na wspólnotowy charakter religijności wiejskiej składają się: występowanie więzi osobowych (wszyscy znają się osobiście), jak i władzę oraz autorytet proboszcza oraz silną kontrolę społeczną towarzyszącą życiu parafialnemu (Knapik 2010: 306). Na Pomorzu Zachodnim, w omawianej diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej badania nad religijnością wiejską w parafii wiejskiej w Świerznie, w gminie Miastko, w województwie pomorskim zrealizował Bartosz Jamniak. Autor podkreśla, że religijność mieszkańców tej parafii jest silna i stabilna, znaczna większość respondentów deklaruje się jako wierzący, choć badani dystansują się do niektórych dogmatów, a praktyki obowiązkowe są spełniane niesystematycznie. Badani ze Świerzna w większości identyfikują się ze swoją parafią, choć w zakresie

postaw moralnych zachowują dystans wobec norm etyki katolickiej (Jamniak 2020: 193).

Wpisując się w tak szeroką, choć skrótowo opisaną tradycję badań nad religijnością wiejską, zrealizowałem kompleksowe badania religijności mieszkańców diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej. Eksploracja ta odwoływała się do wspomnianej przeze mnie na wstępie multiparametrycznej metody badań nad religijnością, uwzględniając takie kwestie jak: globalne wyznania wiary, wierzenia religijne, praktyki religijne, doświadczenia religijne, parametr wspólnotowy (stosunek do Kościoła, duchowieństwa i własnej parafii), czy kwestie związane z postawami moralnymi (Szauer 2022). W prezentowanym opracowaniu koncentruję się wyłącznie na istotnym wycinku tych badań, jaką stanowi analiza religijności mieszkańców wsi. W badaniach tych wykorzystana została też skonstruowana przeze mnie skala wspólnotowości w religijności, odwołująca się do analizy czynnikowej i pozwalająca stwierdzić, czy podstawowym odniesieniem jest dystans wobec wspólnoty religijnej czy też bliskość względem niej. Szczegółowe omówienie skali znajduje się w części dotyczącej badań empirycznych. Zaznaczyć należy, że postawa wobec Kościoła w analizie dymensji religijności Glocka i Starka nosi nazwę parametru wspólnotowego, stąd używam w opisie zagadnienia pojęcia „wspólnotowość”. Na podstawie założeń teoretycznych oraz w odwołaniu do innych badań socjologicznych w Polsce sformułowalem następujące hipotezy dotyczące realizowanych badań nad religijnością w obszarze wsi Pomorza Zachodniego, na przykładzie diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej:

H.1. Deklaracje wiary i praktyk religijnych osiągać będą wśród mieszkańców wsi wartości zbliżone, ponieważ respondenci deklarujący wiarę religijną, bez względu na jej siłę, będą także praktykującymi systematycznie. Wśród uzasadnień deklaracji wiary i praktyk religijnych dominować będą te, które odwołują się do tradycji i wychowania, a nie do doświadczeń religijnych czy osobistego wyboru. Wśród zmiennych demograficznych istotną rolę odgrywać będą: płeć i wiek.

H.2. Mieszkańcy wsi badanego obszaru w wyższym stopniu niż mieszkańcy miast deklarować będą więź z Kościołem, wyższy poziom zaufania do duchownych, jak i więź z parafią zamieszkania. Istotną zmienną różnicującą odpowiedzi może być w tym przypadku wiek: im młodszy uczestnik badania, tym więź i zaufanie będą słabsze.

H.3. W odróżnieniu od mieszkańców miast, fakt bliskiego współzamieszkania i zadeklarowane więzi wpływać będą na wyższe zaangażowanie w życie wspólnoty parafialnej. Im silniejsze więzi z Kościołem, parafią i duchowieństwem, tym zaangażowanie na rzecz parafii będzie większe. Systematyczność praktyk sprzyjać będzie większemu zaangażowaniu.

H.4. Mieszkańcy wsi badanego obszaru wykażą wspólnotowy wymiar religijności, na co wskazywać będą przede wszystkim systematyczne praktyki

religijne w niedziele i święta nakazane poza niedzielą, deklarowana więź z Kościołem, parafią i duchowieństwem oraz wysoki, względem mieszkańców miast, stopień zaufania do duchownych, wyższe niż w miastach zaangażowanie w życie parafialne i kult religijny oraz zorientowanie na definiowanie pojęcia „kościół” w kategorii wspólnoty.

Uzasadnieniem dla sformułowanych hipotez są dane ogólnopolskie wskazujące na intensywniejsze względem mieszkańców miast przejawy religijności na wsi, odwołującej się do tradycji i wychowania (CBOS 2022: 3). Ważną rolę spełniają przywoływane analizy socjologiczne, realizowane w ostatnim czasie w różnych częściach Polski, wskazujące na istotną rolę parafii jako przestrzeni ujawniania się wspólnotowości oraz wynikającego z niej zaangażowania na rzecz wspólnoty parafialnej wśród mieszkańców wsi (Firlit 2004; Gajos 2007; Jamniak 2020). W przypadku dwóch pierwszych hipotez istotny czynnik stanowi rola więzi z domem rodzinnym, otoczeniem społecznym, Kościołem, parafią i duchowieństwem. W przypadku pozostałych hipotez istotną kwestię odgrywa wyartykułowane w koncepcjach teoretycznych Tönniesa, Wierzbickiego i Donovaniana poczucie sprawczości decyzyjnej, bliskie współzamieszkiwanie i wynikająca z tego poufałość oraz zawarte kontakty osobiste pomiędzy mieszkańcami.

Procedura badawcza, opis społeczno-demograficzny respondentów i charakterystyka badanego obszaru

Omawiane badania zrealizowane zostały w dwóch turach: pierwsza tura od czerwca 2019 roku do lutego 2020 roku oraz druga tura w czasie pandemii Covid-19: od czerwca do grudnia 2020. Z uwagi na obostrzenia sanitarne w drugiej turze w większym stopniu wykorzystana została możliwość zbierania danych drogą internetową techniką CAWI. Dobór próby miał charakter losowy i korygowany był kwotowo, tak by liczebność osób w próbie była możliwie proporcjonalna do ich faktycznego udziału w całej populacji. Do badań ilościowych wykorzystalem wywiad kwestionariuszowy zawierający zarówno pytania z uwzględnieniem kafeterii odpowiedzi, jak i pytania otwarte. Ankietowany mógł wypełnić kwestionariusz samodzielnie na papierze, internetowo lub przesłać wypełniony kwestionariusz pocztą. Przydatnym materiałem stały się też terenowe notatki badacza sporządzane przy okazji badań realizowanych przez ankierów, które uzupełniły materiał o dodatkowo zebrane wypowiedzi respondentów. Przy doborze próby badawczej pod uwagę została wzięta populacja mieszkańców diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej. Dla uzyskania możliwie wysokiego stopnia reprezentatywności opracowana została wstępnie struktura społeczno-demograficzna diecezji, na podstawie danych GUS obejmujących powiaty województw: zachodniopomorskiego, pomorskiego i wielkopolskiego

wchodzące w skład objętej badaniami diecezji. Uwzględniając dane demograficzne zauważyć należy, że zliczając średnie z poszczególnych powiatów dla diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej strukturalnie jednostka ta przedstawia się następująco: struktura płciowa diecezji to 52,4% kobiet i 47,6% mężczyzn, struktura wiekowa to 17,7% mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym, 59,8% mieszkańców w wieku produkcyjnym i 22,5% mieszkańców w wieku poprodukcyjnym. Operat losowania stanowiły spisy powiatów wchodzących w skład diecezji, a w przypadku powiatów wchodzących też w skład innych diecezji brane pod uwagę były wyłącznie gminy znajdujące się w granicach diecezji. W przypadku gmin sięgających poza obszar badanej jednostki rozstrzygające były granice parafii wchodzących w skład diecezji. Łącznie zatem materiał badawczy stanowiło 2346 ankiet, z czego 1349 kobiet i 997 mężczyzn, co wyrażają odsetki 57,5% (w przypadku kobiet) i 42,5% (w przypadku mężczyzn). Spośród respondentów, którzy wzięli udział w badaniu, 703 pochodziło ze wsi (29,9%), natomiast 70,1% to respondenci pochodzący z miasta, w tym 707 z miast do 20 tysięcy mieszkańców (30,2%), 349 z miast do 60 tysięcy mieszkańców (14,9%) oraz 587 z miast powyżej 60 tysięcy mieszkańców (25%). Prezentowane w tabelach wyniki związane z odpowiedziami mieszkańców miast traktowane są sumarycznie z uwagi na przedstawiony problem badawczy.

Wyodrębniając spośród respondentów wyłącznie mieszkańców wsi, struktura wieku badanych wygląda następująco: osoby w wieku 18–25 lat stanowią 7,7% badanych (względem 4,6% spośród wszystkich badanych), osoby w wieku 26–40 lat stanowią 21,5% badanych (względem 16,8% spośród wszystkich badanych), osoby w wieku 41–65 lat stanowią 53% badanych (względem 46,5% spośród wszystkich badanych), natomiast osoby powyżej 65 roku życia to 17,8% badanych (względem 32,1% spośród wszystkich badanych mieszkańców diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej). Respondenci udzielili następujących odpowiedzi dotyczących posiadanego wykształcenia: 19,2% wyższe, 55,3% średnie, 20% zawodowe, natomiast wykształcenie podstawowe wskazało 4,7% respondentów mieszkających we wsi. Stan cywilny badanych odzwierciedlają następujące odsetki: 58,2% badanych – związek małżeński, 19,8% – kohabitacja, 9,9% – stan wolny, 8,6% – związek po rozwodzie, 3,3% wdowiec/wdowa. Mieszkańcy wsi na tle całej populacji badanej jawią się zatem jako nieco młodsi, z wyraźną dominacją osób w wieku 41–60 lat, częściej pozostający w związkach małżeńskich i w większym stopniu reprezentując osoby z wykształceniem średnim i zawodowym, niż ma to miejsce w przypadku mieszkańców miast. Nie jest to jednak znaczące zróżnicowanie. Cechy demograficzne i społeczne zostały ukazane jako zmienne niezależne skorelowane z odpowiedziami badanych. Z uwagi na nieistotne statystycznie lub nikłe natężenie zależności pomiędzy opisywanymi wskaźnikami a zmiennymi takimi jak: stan cywilny i wykształcenie, zostały one pominięte.

Badani pochodzą z terenu, gdzie dominują obszary wiejskie. Diecezja koszalińsko-kołobrzaska zamieszкана jest przez 912 tysięcy mieszkańców, z czego 833 tysięcy stanowią osoby wyznania rzymskokatolickiego (91,3%). Dokonując oglądu na badaną jednostkę kościelną na Pomorzu Zachodnim od strony administracji terytorialnej, w jej skład wchodzi 23 gminy miejsko-wiejskie (stanowią one 45,3% wsi na tym terenie) oraz 51 gmin wiejskich (stanowią one 54,7% wsi na tym terenie). Wsie na tym obszarze to w dominującej części obszary po-PGR-owskie, co potwierdzają przykładowe dane statystyczne GUS z 1986 roku, w świetle których powierzchnia użytków rolnych związanych z gospodarką uspołecznioną wynosiła dla analizowanych terenów 55%, przy ogólnokrajowym odsetku 23,5% (GUS 1987: 285). Obecnie wsie diecezji zlokalizowanej na peryferiach województw zachodniopomorskiego i pomorskiego oraz częściowo wielkopolskiego, albo przechodzą modernizację, albo pozostają obszarami starzejącej się populacji i stopniowego wyludnienia. Mniejsza część z nich pełni funkcje turystyczno-rekreacyjne lub ulokowana jest w pobliżu mniejszych lub większych zakładów produkcyjnych, ferm czy magazynów. Część z tych wsi przeszła transformacje administracyjne czy komunikacyjne stając się obszarami z bliską dostępnością miast lub wręcz będąc obszarem podmiejskim. Stosując przywołaną w punkcie pierwszym typologię strukturalną w definiowaniu obszarów wiejskich (Bański 2014: 451) wyróżnić można w badanej części Pomorza następujące typy: dominację wsi stanowiących obszar pełniący funkcje mieszane (rolnicze, turystyczne, związane z urbanizacją, z różnymi perspektywami rozwoju – tj. 10 wsi wylosowanych do badań), wsie z dominacją produkcji rolnej (4 wsie wylosowane do badań), wsie pełniące funkcje turystyczno-rekreacyjne (2 wsie biorące udział w badaniach), wsie o funkcjach leśnych (2 wsie wyłonione do badań) oraz wsie o charakterze podmiejskim (2 wsie wytypowane do badań drogą losową).

Warto też zauważyć, że przemiany dokonujące się na obszarach wiejskich Pomorza Zachodniego – podobnie jak w przypadku innych tzw. Ziemi Odzyskanych – ze względu na napływowy charakter zamieszkującej tu ludności, cechują się znaczącym stopniem niejednorodności wzorów kulturowych, tradycji, doświadczeń historycznych mieszkańców poszczególnych miejscowości. Od początku procesu zasiedlania tych terenów daje się dostrzec wiele czynników utrudniających wyzwolenie potencjału wspólnotowości (Dulczewski 2001: 123). Albert Terelak i Sebastian Kołodziejczak, badając przemiany społeczne pomorskich wsi oraz ich potencjał wspólnotowy zauważają, że od lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku zachodzi głębokie przeistoczenie tych obszarów pod względem struktury zawodowej: „część mieszkańców wsi rozpoczyna aktywność zawodową w pobliskich miastach, lub staje się zwykle wahadłowymi emigrantami zarobkowymi. Zasoby ziemi należącej do PGR-ów zostały wykupione przez zamożniejszych rolników indywidualnych z okolicznych wsi lub

przedsiębiorców krajowych czy zagranicznych. Istnieją też pozostałości bezrobocia agrarnego, które stanowi konsekwencję przemian społeczno-ekonomicznych na wsi, związanych głównie z likwidacją PGR-ów. Dodatkowo wraz z wymienionymi zjawiskami, narastają problemy czyniące wielu mieszkańców wsi klientami ośrodków pomocy społecznej” (Terelak, Kołodziejczak 2016: 306). Autorzy podkreślają też, że wraz z przełomem wieków we wsiach położonych blisko miast, jak i posiadających duże walory turystyczne zmniejsza się liczba gospodarstw rolnych i przybywa mieszkańców niezwiązanych z rolnictwem. Badacze konkludują, że konsekwencją tego jest dystans wobec tradycyjnego rytmu codziennego życia wsi, z uwagi choćby na fakt, że aktywność zawodowa nowych mieszkańców pozostaje ściśle związana z miastem. Licząc od 1945 roku zauważyć można, że wśród pierwszych mieszkańców tych ziem widoczne były symptomy poczucia obcości wobec terenów, na które przybyli i które w ich świadomości miały charakter obcy (poniemiecki). W przypadku trzeciego pokolenia urodzonego na tych ziemiach zauważalne jest z kolei zjawisko autochtonizacji i oswojenia tych ziem. Historię tę przecina szeroko opisywana w literaturze socjologicznej trauma transformacyjna szczególnie dotkliwa właśnie na wsi, związana z likwidacją PGR-ów i innych form gospodarki uspołecznionej. Oswojone ziemie zaczęły znowu stawać się obce z uwagi na brak perspektyw rozwoju, biedę, bezrobocie i stagnację. Ten szeroko opisywany kontekst ma znaczący wpływ na diagnozę religijności. O ile wspólnotowość stanowi jej istotny korelat, na co wskazywał między innymi Wierzbicki i Donovan, o tyle wskaźniki religijności na tych terenach były jednymi z niższych w Polsce. Śledząc dane Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego zauważyć można, że choćby proste wskaźniki *dominantes* i *communicantes* są niższe od średniej w Polsce (w 1992 roku *dominantes* 38,2% – przy średniej ogólnopolskiej 47%, w 2003 roku *dominantes* 33,8% – przy średniej ogólnopolskiej 46%; w 2011 roku *dominantes* 26,6% – przy średniej ogólnopolskiej 40%¹; w 2021 roku *dominantes* 17,2% – przy średniej ogólnopolskiej 28,3%²). Analizując dane szczegółowe będące w posiadaniu archiwum Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego, zauważyć można, że wskaźniki te w parafiach wiejskich zawsze są wyższe od średniej diecezjalnej, ale jednocześnie bardzo niejednorodne (w 1998 roku od 79% po 36%, w 2018 roku od 62% po 15%).

O ile zjawisko to, jak i zarchiwizowane dane szczegółowe wymagają odrębnego zdiagnozowania i nie stanowią przedmiotu tego opracowania, to warto zasygnalizować je jako jedną z cech charakterystycznych tworzących kontekst

¹ Dane z: ISKK, Kościół Katolicki w Polsce 1991-2021. Rocznik statystyczny, Warszawa 2014, s. 193.

² Dane z: ISKK, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia*. Dane za rok 2021, Warszawa 2022, s.22.

ujawniania się religijności w badanym obszarze, lokując ją pomiędzy wynikającym z obcości, tymczasowości i potrzeby osvajania nieznanymi ziem dystansem a będącymi wynikiem adaptacji, przeobrażeń i odzyskiwania poczucia sprawczości symptomami wspólnotowości.

Wiara religijna i praktyki religijne mieszkańców wsi diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej

Globalne wyznania wiary i religijności w ujęciu socjologicznym oznaczają jednostkowe i zbiorowe przekonania ludzi, dotyczące ich przynależności do określonego wyznania religijnego lub Kościoła, czyli do takiej zbiorowości, której członkinie i członkowie wyznają tę samą wiarę religijną i mają poczucie więzi ze wspólnotą kościelną, a jednocześnie spełniają w różnym zakresie podobne praktyki religijne, wprost związane z istotą wyznawanej wiary (Dingemans, Remy 1966: 118). Na podstawie zaproponowanej w kwestionariuszu skali respondent określa między innymi natężenie swojej wiary religijnej (od głębokiej wiary po niewiarę), uzasadnia swoją deklarację, określa jej zmienność w czasie oraz wskazuje na częstotliwość praktyk religijnych. W poniższym omówieniu zaprezentowane zostały jedynie te najbardziej znaczące.

Autodeklaracja wiary religijnej respondentów ma istotniejsze znaczenie niż pozostałe parametry zaangażowania religijnego, ze względu na to, że ocena i złożona deklaracja wiary religijnej odnosi się do obszaru, który faktycznie ma charakter osobisty względem tego, co religijne (Hodge, Cardenas, Montoya 2001: 154; Ott 2007: 67). Całość wyników uwzględniających odpowiedzi badanych zawarta jest w poniższej tabeli zbiorczej.

Tabela 1. Autodeklaracje wiary religijnej badanych (w %)

Deklaracje wiary religijnej	Respondenci ze względu na miejsce zamieszkania		
	Mieszkańcy wsi N=703	Mieszkańcy miast N=1643	Ogółem N=2346
Głęboko wierzący	11,4	10,5	10,8
Wierzący	57,0	39,0	44,4
Wątpiący-poszukujący	7,4	9,4	8,8
Niezdecydowany – przywiązany do tradycji	17,9	13,6	14,9
Obojętny religijnie	1,5	10,6	7,9
Niewierzący	4,8	16,9	13,2
Ogółem	100,0	100,0	100,0

W ponad 68% wskazań respondenci mieszkający na wsi deklarują wiarę religijną lub głęboką wiarę religijną (o 17,4 punkty procentowe więcej niż w przypadku mieszkańców miast), co potwierdza i ogólnopolską tendencję pokazywaną w badaniach CBOS (CBOS 2020, 2022), jak i lokalne diagnozy, choćby z przywołanej rozprawy Jamniaka (2020). W tej kategorii globalnych wyznań wiary dominują kobiety w przedziale wieku 41–70 lat oraz powyżej 70 roku życia, z kolei mężczyźni przeważają wśród respondentów deklarujących niezdecydowanie, ale przywiązanie do tradycji. Warto też zauważyć, że wśród mieszkańców wsi jest najniższy wskaźnik osób deklarujących się jako niewierzący. Jednak warto też nadmienić, że w przypadku autodeklaracji wiary, tak wśród mieszkańców wsi, jak i miast, istotną rolę odgrywa zmienna wieku. Oznacza to, że im młodszy uczestnik badania, tym większe skłonności do deklarowania zwątpienia, obojętności lub niewiary religijnej. Podobnie jest w przypadku miast, bez względu na ich wielkość. Dla ponad 44% badanych religia spełnia rolę sensotwórczą. Jednocześnie ponad 40% respondentów jest zdania przeciwnego. Ponad 50% respondentów – zwłaszcza głęboko wierzących – deklaruje wiarę w Boga będącego osobą. Użyty do badania korelacji współczynnik rho-Spearmana, przy założonym poziomie istotności statystycznej $p < 0,001$ dla poszczególnych zmiennych rozkładał się następująco: dla wieku: 0,61, dla płci: 0,49, dla miejsca zamieszkania: 0,44. Badani byli także zapytani o umotywowanie ich wiary religijnej.

Obok kwestii sensotwórczej, dla respondentów istotną rolę odgrywają następujące motywy, które zostały zaszeregowane do poszczególnych kategorii na podstawie opisowych odpowiedzi respondentów:

– **Związane z tradycją i wychowaniem** – źródłem religijności badanych są: tradycja, wychowanie i religijność rodziny. Taką opcję wskazuje 57,5% badanych na wsi (dla porównania, wskaźnik ten dla mieszkańców miast wyniósł 44,1%).

– **Nadprzyrodzone** – w świetle wypowiedzi badanych tak uzasadniających swoje deklaracje wiara religijna odsyła do rzeczywistości pozaziemskiej, czyli pozwala doświadczać pomocy Boga w codziennych potrzebach, a także wyzwolić się od nieuchronności śmierci, która jest przejściem do spotkania z Bogiem w wieczności. Na motywy nadprzyrodzone wskazuje 27,4% badanych; wiara religijna dla tej grupy respondentów jest osobistym wyborem motywowanym doświadczeniem religijnym (w ujęciu Piwowarskiego byłaby to tzw. religia życia).

– **Egzystencjalne** – wiara religijna pomaga rozwiązać bieżące problemy w życiu, budzi nadzieję, daje poczucie zrozumienia, skłania do przebaczenia. Ponadto 3% badanych nie potrafiło określić motywu swojej wiary religijnej.

Analiza wskazanych motywów potwierdza wnioski sformułowane zarówno przez takich badaczy jak Ciupak, Piwowarski czy Potocki, o silnej roli tradycji i znaczeniu rodziny w socjalizacji religijnej.

W tabeli 2 zestawione są odpowiedzi respondentów w zakresie ich autodeklaracji praktyk religijnych, które stanowią kolejną składową opisywanego parametru religijności.

Tabela 2. Autodeklaracje praktyk religijnych (w%)

Częstotliwość praktyk publicznych	Respondenci wg miejsca zamieszkania		
	Mieszkańcy wsi N= 703	Mieszkańcy miast N=1643	Ogółem N=2346
Praktykujący częściej niż w niedzielę	3,7	5,8	5,2
Praktykujący w niedzielę	20,6	16,3	17,6
Praktykujący niesystematycznie, ale kilka razy w roku	33,7	27,4	29,3
Praktykujący wyłącznie z okazji świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy	10,4	10,8	10,7
Praktykujący wyłącznie z okazji okoliczności rodzinnych	17,2	15,5	16,0
Niepraktykujący	14,4	24,2	21,2
Razem	100,0	100,0	100,0

Najliczniej wśród mieszkańców wsi reprezentowani są deklarujący niesystematyczną praktykę, jak i praktykujący co niedzielę. Mieszkańcy wsi reprezentują wyższy od średniej odsetek wśród praktykujących wyłącznie z okazji okoliczności rodzinnych. Należy dodać, że nieco częściej praktykującymi systematycznie są kobiety, a także badani powyżej 50 roku życia, deklarujący wiarę i głęboką wiarę. W przypadku mieszkańców wsi 21,9% wskazań respondentów pokazuje, że miejscem praktyki niedzielnej jest kościół parafialny lub inny kościół w miejscu zamieszkania (pomocniczy względem parafialnego, tzw. kościół filialny). Rzadziej w kościele parafialnym praktykują respondenci poniżej 40 roku życia, co wiąże się z różnymi motywami: od zaniechania praktyk w ogóle, po obecność na mszy niedzielnej np. u rodziców mieszkających w innym miejscu. Spośród badanych 28,3% zadeklarowało, że jeśli nawet uczestniczy nieregularnie w celebracjach niedzielnych, to miejscem tej praktyki jest kościół parafialny. Oznacza to, że ponad 50% mieszkańców wsi, którzy wzięli udział w badaniu, bez względu na systematyczność spełniania obowiązku niedzielnego, praktykę te realizuje w kościele parafialnym (w przypadku mieszkańców miast wartości te nie przekraczają 40% wskazań). Z kolei 33% mieszkańców wsi zadeklarowało uczestniczenie we mszach niedzielnych poza kościołem parafialnym. W przypadku respondentów z obszarów wiejskich praktyka systematyczna pokrywa się w całości z deklaracją wiary i głębokiej wiary, co potwierdza współczynnik $\rho=0,68$. Pozostałe wskaźniki korelacji ze zmiennymi demograficznymi, przy $p<0,001$, rozkładają się następująco: dla wieku

rho=0,56, dla miejsca zamieszkania rho=0,48, dla płci rho= 0,42, dla stanu cywilnego rho=0,31, dla wykształcenia rho=0,26.

Uzupełniając opis należy dodać, że wskaźnik częstotliwości realizacji praktyk w święta nakazane poza niedzielą dla mieszkańców wsi wynosi 34% (gdzie średnia dla mieszkańców miast to 15,1%). Najwyższy odsetek badanych uczestniczy w celebracji Bożego Narodzenia (61,5% przy średniej wskazań 44,3%), następnie w mszy i procesji z okazji Bożego Ciała (40,5% przy średniej wskazań 18,9%) oraz w uroczystość Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (26,5%, przy średniej wskazań 19,7%). O ile Boże Narodzenie stanowi istotną uroczystość także dla mieszkańców miast (tak z przyczyn religijnych, jak i kulturowych), to Boże Ciało odwołuje się już do wspólnotowo przeżywanych rytuałów religijnych, jak i do potrzeby zaangażowania się społeczności w przygotowanie procesji i aktywny w niej udział. Z kolei uroczystość Wniebowzięcia powiązana jest w tradycji ze świętem Matki Boskiej Zielnej, które szczególnie na wsi przejawia się w święceniu ziół, pędów zbóż i pierwocin warzyw i owoców. W przypadku praktyk prywatnych 29,2% badanych mieszkających na wsi zadeklarowało codzienną modlitwę osobistą (przy średniej wskazań z całej populacji na poziomie 29,7%), więc nie zachodzą tu różnice pomiędzy mieszkańcami wsi i miast. Modlitwę osobistą respondenci realizują w dominującej części niesystematycznie (w razie zaistniałej życiowo potrzeby) lub systematycznie w formie tradycyjnego krótkiego pacierza, którego nauczyli się w domu rodzinnym. Przystępowanie do komunii podczas udziału w cotygodniowej mszy niedzielnej potwierdziło 17,2% badanych (pozostali w dominującej części wskazali, że przystępują do komunii wyłącznie w święta Bożego Narodzenia i Wielkanoc). W przypadku praktykujących co niedzielę przyjmowanie komunii dwa razy w roku uzasadniane jest przez respondentów przekazywanym międzypokoleniowo przeświadczeniem, że komunie ma wyłącznie charakter okazjonalny i związana jest ze świąteczną spowiedzią. Spowiedź odbywaną nie rzadziej niż dwa razy w roku zadeklarowało 53% badanych, z dominantą spowiedzi odbywanej z okazji świąt. W badanych wsiach wyższy jest też wskaźnik realizacji praktyki spowiedzi pierwszopiątkowej (12,1% względem 2,6% odpowiedzi mieszkańców miast, wśród których praktyka ta stopniowo zanika).

Weryfikując zatem pierwszą hipotezę, należy zauważyć, że wiara i praktyki religijne w deklaracjach mieszkańców wsi nie osiągają wartości zbliżonych, gdyż respondenci deklarujący wiarę religijną nie są jednocześnie praktykującymi co niedzielę. Respondenci deklarujący praktyki systematyczne są natomiast z reguły deklarującymi wiarę i głęboką wiarę, a w niewielkim odsetku nie zdecydowanie, lecz przywiązanie do tradycji. Wśród uzasadnień w większym stopniu zauważalne są motywy odwołujące się do tradycji i wychowania niż do doświadczeń religijnych czy osobistego wyboru. Wskazuje to na silny wpływ domu rodzinnego i środowiska społecznego w kształtowaniu postaw religijnych,

w tych wymiarach oddziaływań, o których pisał Tönnies. Płeć w przypadku mieszkańców wsi jest zmienną nieznacznie różnicującą odpowiedzi, natomiast większe znaczenie ma wiek, zwłaszcza wśród badanych poniżej 40 roku życia. Warto jednak zaznaczyć, że korelacja globalnych wyznań wiary z wiekiem nie jest tak bardzo znacząca, jak w przypadku mieszkańców miast, gdzie oddziaływanie religijne domu rodzinnego wśród respondentów w wieku 18–25 lat oraz 26–40 lat jest wyraźnie słabsze.

Więź z Kościołem instytucjonalnym, parafią i duchowieństwem w ocenach mieszkańców wsi diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej

Aspekt postaw wobec Kościoła czy wspólnoty wyznaniowej jest jednym z parametrów badań nad religijnością. Józef Baniak uściśla, że wspólnotowy i instytucjonalny parametr życia religijnego wskazuje na przynależność jednostek do grupy religijnej i na zakres identyfikacji z nią (Baniak 1990: 185). Zwracając uwagę na instytucjonalny wymiar działania Kościoła i definiując te działania od strony socjologicznej, warto dokonać przeglądu i oceny materiału zebranego empirycznie wśród mieszkańców wsi w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej, w pierwszej kolejności deklaracji więzi z Kościołem.

Tabela 3. Więź z Kościołem instytucjonalnym w wypowiedziach respondentów (wg miejsca zamieszkania, w %)

Więź z Kościołem instytucjonalnym			
	Mieszkańcy wsi N= 703	Mieszkańcy miast N= 1643	Ogółem N=2346
Zdecydowanie tak	5,8	5,1	5,3
Raczej tak	26,9	18,8	18,8
Trudno powiedzieć	14,2	9,7	11,1
Raczej nie	22,7	36,4	32,2
Zdecydowanie nie	30,4	33,5	32,6

Mieszkańcy wsi, względem mieszkańców miast, w najwyższym stopniu deklarują więź z Kościołem wyrażając to na poziomie ponad 32% wskazań. Nie zmienia to faktu, że ponad 53% udzielonych odpowiedzi wśród mieszkańców wsi to deklaracja braku poczucia związku z Kościołem jako instytucją. Wśród nich są także osoby deklarujące wiarę religijną i regularną praktykę. Częściej deklarację o więzi składają kobiety, powyżej 40 roku życia, najrzadziej mężczyźni poniżej 40 roku życia. Warto też zauważyć, że w przypadku mieszkańców wsi

silne znaczenie korelacyjne dla tego wskaźnika ma wykształcenie ($\rho=0,54$). Badani z wykształceniem wyższym posiadają większą skłonność do deklarowania braku więzi z Kościołem niż respondenci z wykształceniem zawodowym lub średnim. Warto dodać, że w przypadku respondentów z miast wykształcenie ma wpływ umiarkowany ($\rho=0,39$). Pozostałe wskaźniki korelacji, przy $p<0,001$, osiągają następujące wartości: dla deklaracji praktyk religijnych $\rho=0,66$, dla autodeklaracji wiary religijnej $\rho=0,61$, dla płci $\rho=0,52$, dla miejsca zamieszkania $\rho=0,49$.

Tabela 4. Zaufanie do duchownych jako grupy społecznej w ocenach respondentów (w %)

Które ze stwierdzeń jest zgodne z Pana/Pani przekonaniem ?			
	Mieszkańcy wsi N=703	Mieszkańcy miast N=1643	Razem N=2346
Duchowni to grupa społeczna, do której mam pełne zaufanie	7,1	5,5	6,0
Duchowni to grupa społeczna godna zaufania, choć zdarzają się wśród nich tacy, którzy oddziałują negatywnie	9,2	7,6	8,1
Nie ufam większości duchownych, choć zdarzają się przypadki księży godnych zaufania	57,8	47,4	50,5
Wszyscy duchowni jako grupa społeczna nie są godni zaufania	20,2	32,6	28,9
Nie mam zdania w tej sprawie	5,7	6,9	6,5
Ogółem	100,0	100,0	100,0

W badaniach nad postrzeganiem Kościoła istotną rolę spełnia także zdefiniowanie jak badani rozumieją znaczenie słowa Kościół. Rozumienie Kościoła jako wspólnoty respondenci mieszkający na wsi wykazują w 17%, natomiast w największych miastach objętych badaniami odsetek ten sięga 13,6%. Badani mieszkający na wsi skłaniają się w przeważającej części ku pogładowi, że Kościół jest wspólnotą wiernych, ale dominuje w nim wymiar instytucjonalny, w którym główną rolę odgrywają duchowni. Wysoki wskaźnik postrzegania Kościoła w kategoriach wyłącznie organizacyjnych i instytucjonalnych można zaobserwować w przypadku badanych z największych miast diecezji. Należy stwierdzić, że w przypadku badanych na wsi ku organizacyjnym i instytucjonalnym wymiarom Kościoła najbardziej przychylają się najmłodszy respondenci, w wieku 18–25 lat. Dla porównania, w przypadku badanych z miast powyżej 60 tysięcy mieszkańców, są to respondenci z różnych kohort wiekowych, od 18 do 50 roku życia. Korelacja między wskaźnikiem akceptacji twierdzeń dotyczących rozumienia Kościoła a miejscem zamieszkania osiąga wartość $\rho=0,52$,

dla $p < 0,01$. Im mniejsza jednostka administracyjna zamieszkania, tym większa się aprobatą respondentów dla stwierdzenia, że Kościół jest wspólnotą. Co więcej, istotne znaczenie ma też dla tego pytania deklaracja więzi z Kościołem ($\rho = 0,5$) oraz deklaracja praktyk religijnych ($\rho = 0,49$).

Obok badania więzi istotną rolę ma analiza poziomu zaufania. Zadeklarowane zaufanie do Kościoła jako instytucji wśród mieszkańców wsi wyniosło 32%, względem 27% odpowiedzi wśród mieszkańców miast. Badani zostali także zapytani o uznanie duchownych jako ludzi godnych zaufania.

Badani mieszkańcy wsi w dominującej części stwierdzili, że nie ufają duchownym jako grupie społecznej, ale zauważają przypadki księży godnych zaufania. W przypadku mieszkańców wsi zauważenie to często odnosiło się do konkretnych duchownych, gdyż kontakt mieszkańców wsi z duszpasterzami na parafiach jest częstokroć zdecydowanie bliższy niż w przypadku dużych parafii miejskich. Są to nieznacznie częściej kobiety, respondenci deklarujący wiarę religijną lub głęboką wiarę religijną oraz regularnie praktykujący co niedzielę, powyżej 40 roku życia, a także deklarujący więź z Kościołem (ich udziałem jest 56,7% odpowiedzi). W przypadku deklaracji o pełnym zaufaniu do duchownych kategoriami korelującymi najsilniej są wiek i praktyki, co przekłada się na następującą charakterystykę: są to osoby głęboko wierzące, praktykujące co niedzielę, powyżej 50 roku życia. Wynika z tego, że potencjał zaufania do Kościoła wśród mieszkańców wsi kończy się wraz z wiekiem i odstępstwem od praktyk. W wypowiedziach pozaankietowych badani mieszkańcy wsi z większą skłonnością rozmawiając o zaufaniu do duchownych odwoływali się do kategorii „nasz ksiądz” (tak w kontekście pozytywnym, jak i negatywnym), co pokazywało większą bliskość mieszkańców wsi ze swoimi duszpasterzami i personalizację poglądu na temat duchownych. Sporadycznie zdarzało się to w przypadku mieszkańców miast.

Tabela 5. Więź z parafią zamieszkania w ocenach badanych (w %)

Czy czuje się Pan/Pani związany ze swoją parafią zamieszkania?			
	Mieszkańcy wsi N=703	Mieszkańcy miast N=1643	Razem N=2346
Zdecydowanie tak	13,7	10,7	11,6
Raczej tak	28,9	25,5	26,5
Trudno powiedzieć	15,5	16,2	16,0
Raczej nie	21,3	24,4	23,5
Zdecydowanie nie	20,6	23,2	22,4
Ogółem	100,0	100,0	100,0

Respondenci odpowiadali też, jak dalece deklarują poczucie więzi ze swoją parafią i w jakim stopniu angażują się w jej działalność. Biorąc pod uwagę zauważone w przywoływanej instrukcji Kongregacji z 2020 roku prawidłowości, pytanie o więź z parafią staje się tym bardziej zasadne, że więzi z parafią, której zakres wyznaczają granice terytorialne, stają się nieoczywiste.

Badani mieszkańcy wsi w wyższym stopniu deklarują przywiązanie do parafii zamieszkania. Jednak warto zaznaczyć, że suma wyników potwierdzających istnienie więzi z parafią wśród mieszkańców wsi różni się od sumy deklaracji nieistnienia takiej więzi o 0,7 punktu procentowego. W przypadku mieszkańców miast średnia różnica pomiędzy tymi deklaracjami wynosi ponad 11 punktów procentowych, na rzecz większej liczby osób stwierdzających brak więzi z parafią. Zestawiając te odsetki z deklaracjami praktyk religijnych należy stwierdzić, że ponad 18% badanych, którzy nie deklarują systematycznej praktyki niedzielnej, deklarują jednocześnie więź z parafią. Współzamieszkiwanie, silne więzi lokalne i poczucie przynależności do grup lokalnych rzutują na odbiór parafii, która nie jest tylko budynkiem kościoła, kancelarią, duchownymi, usługami duszpasterskimi, ale także miejscem troski. Badani opisując swoje zaangażowanie często wskazywali na istniejące w nich poczucie obowiązku („bo to w końcu nasz kościół”, „a kto ma to zrobić?”). Poczucie to jest na tyle silne wśród części badanych, że często może być nie tylko wyrażone wolą współodpowiedzialności i chęcią uczestnictwa w ważnych momentach w życiu parafii jak: organizacja procesji Bożego Ciała, festynów parafialnych, zbiórek pieniędzy, remontów, ale może być także źródłem konfliktów z proboszczem, który uchyla się od troski o parafię. Wśród inicjatyw parafialnych godnych zaangażowania i uwagi badani podkreślili rolę festynu parafialnego (powiązanego często z odpustem) jako istotnego miejsca integracji społecznej oraz ważnego wydarzenia wpisanego w kalendarz życia wspólnoty. Drugą kategorią cenioną przez respondentów są wszelkiego rodzaju zbiórki na rzecz potrzebujących: dla chorych w parafii (którzy nie są osobami anonimowymi, ale są znani wspólnocie), dla dzieci na wyjazd wakacyjny czy też zbiórki okolicznościowe dla poszkodowanych. Wskazane inicjatywy nie pojawiły się we wszystkich kwestionariuszach, gdyż istotną rolę w ich koordynowaniu odgrywa miejscowy proboszcz. Tam, gdzie pojawiają się konkretne inicjatywy parafialne, deklaracje więzi z parafią uzyskują wartości najwyższe.

Deklaracje o przywiązaniu do swoich parafii składają w równej mierze kobiety, jak i mężczyźni, choć podkreślić należy, że w zdecydowanej przewadze są to respondenci powyżej 40 roku życia, najczęściej identyfikujący siebie w autodeklaracjach wiary jako wierzący i głęboko wierzący. Warto też dodać do tego opisu zastrzeżenie, że na badanym obszarze wśród parafii wiejskich są wyłącznie takie, które mają tzw. kościoły filialne lub punkty odprawiania mszy, obsługiwane przez proboszcza danej parafii. Tym samym 84% odpowiedzi dotyczących

więzi z parafią dotyczy więzi ze swoim kościołem. Zatem, punktem odniesienia jest nie jednostka administracyjna, a centrum kultu. W rozmowach z badanymi często usłyszeć można było stwierdzenie o skłóceniu parafii, z uwagi na konflikty pomiędzy poszczególnymi wsiami wchodzącymi w jej skład lub spore z miejscowym proboszczem o niesprawowanie kultu w kościołach filialnych np. z racji Pasterki, Triduum Paschalnego czy Bożego Ciała. Tym silniej więc wybrzmiewa w kontekście obszarów wiejskich stwierdzenie: tam parafia, gdzie mój kościół, co wskazuje na wyraźny przejaw wspólnotowości.

Zaangażowania w parafii, na jakie wskazało 14,4% respondentów mieszkających na wsi, to przede wszystkim zaangażowanie organizacyjne – obejmujące udział badanych w koordynacji przedsięwzięć parafialnych (np. sprzątanie kościoła, organizowanie festynów, opieka nad plebanią, przygotowywanie i wydawanie pomocy w ramach parafialnej Caritas, udział w przygotowywaniu odpustu parafialnego, stała pomoc w remontach, sponsoring inicjatyw duszpasterskich, funkcja zakrystiana czy animatora śpiewu). Znikomą rolę odgrywa zaangażowanie w grupy modlitewne obejmujące udział badanych w ruchach religijnych i wspólnotach modlitewnych, udział w rekolekcjach, seminariach i dniach skupienia; są to z reguły wspólnoty i ruchy działające przy parafii (np. Żywy Różaniec, Apostolstwo Trzeźwości, czy wspólnoty zorganizowane lokalnie przez duszpasterzy). W przypadku tej formy zaangażowania jest ono najrzadsze na obszarach wiejskich, z uwagi na mały zakres takich propozycji duszpasterskich. Niespełna 3% badanych wskazuje na zaangażowanie ponadparafialne. Warto przy tym dodać, że ponad 85% ankietowanych deklaruje brak udziału w jakichkolwiek inicjatywach parafialnych poza udziałem w praktykach religijnych. Mimo to należy podkreślić, że w perspektywie całej badanej populacji, mieszkańcy wsi wykazują częstsze zaangażowanie w życie miejscowego Kościoła niż mieszkańcy miast, co wskazywałoby na intensywniejszą więź z parafią mieszkańców mniejszych społeczności. Korelatami zaangażowania są poniższe zmienne układające się w następujący porządek: praktyki religijne ($\rho=0,67$), więź z Kościołem ($\rho=0,61$), wiara religijna ($\rho=0,54$), wiek ($\rho=0,51$) zaufanie do duchownych ($\rho=0,51$) oraz płeć ($\rho=0,44$). Godne uwagi są przy tym dwie zmienne demograficzne: wiek i płeć. Częściej zaangażowanie deklarują kobiety, są one też często animatorkami zaangażowania mężczyzn. W przypadku wieku zależność ta wskazuje na silniejsze zaangażowanie osób w przedziałach wieku 51–60 lat oraz 61–70 lat. Często także badani wskazują na brak następców w miejsce osób odchodzących czy brak zainteresowania sprawami parafialnymi przez młodszych mieszkańców. Co więcej, zaangażowanie często terytorializuje się: a więc tam, gdzie są rdzenni lub długo zamieszkujący wieś mieszkańcy, tam jest też ośrodek zaangażowania. W przypadku wsi podmiejskich deklarowane zaangażowanie badanych jest mniejsze i zbliżone do wskaźników miejskich. Tak samo prezentują się dane dotyczące więzi z parafią.

Weryfikując drugą hipotezę, należy wskazać, że mieszkańcy wsi z diecezji koszalińsko-kołobrzesckiej w wyższym stopniu niż mieszkańcy miast deklarują więź z Kościołem, jak i nieco wyższy poziom zaufania do duchownych oraz więzi z parafią. Istotną zmienną różnicującą odpowiedzi jest w tym przypadku wiek: im młodszy uczestnik badania, tym więź i zaufanie są słabsze. W przypadku tej zmiennej, zwłaszcza wśród respondentów w przedziale wieku 18–25 lat zanikają różnice pomiędzy religijnością miejską a wiejską.

Z weryfikacji hipotezy trzeciej wynika, że fakt bliskiego współzamieszkiwania i zadeklarowane więzi wpływają na wyższe zaangażowanie w życie wspólnoty parafialnej. Im silniejsze więzi z Kościołem, parafią i duchowieństwem, tym zaangażowanie na rzecz parafii jest większe. W odróżnieniu od mieszkańców miast, systematyczność praktyk sprzyja większemu zaangażowaniu.

Wspólnotowość jako dominanta w religijności wiejskiej?

Biorąc pod uwagę sformułowane na wstępie ujęcie przejawów wspólnotowości w religijności warto przeanalizować, czy zebrane dane pozwalają ułożyć religijność mieszkańców badanego obszaru w perspektywie wspólnotowości.

W celu odpowiedzi na postawione powyżej pytanie skonstruowałem skalę wspólnotowości w religijności. Aby określić jej wewnętrzną strukturę została przeprowadzona eksploracyjna analiza czynnikowa. Wśród proponowanej puli pozycji nowo konstruowanej skali, które pozwoliłyby uwzględnić komponenty wpisane w definicję wspólnotowości w religijności, wzięte pod uwagę zostały: autodeklaracje wiary religijnej; autodeklaracje praktyk – w tym: stosunek badanych do obowiązkowych praktyk niedzielnych, stosunek do obowiązkowych praktyk religijnych realizowanych poza niedzielą; akceptacja stwierdzeń dotyczących miejsca realizacji przez badanych obowiązkowych praktyk religijnych (własne parafia, inne miejsce); deklarowana więź z Kościołem; rozumienie Kościoła jako wspólnoty religijnej; deklaracje więzi i zaufania wobec duchownych; deklarowana przez badanych więź z parafią zamieszkania i wynikające z tego zaangażowanie na rzecz parafii; deklarowane poziomy zaufania do papieża, instytucji Kościoła, biskupów i proboszcza parafii. Dodatkowo uwzględnione zostały wskaźniki nie będące treścią opisu w prezentowanym artykule, ale stanowiące treść kwestionariusza jak: akceptacja wybranych twierdzeń dogmatycznych (zwłaszcza dotyczących Kościoła); wykazywane uczestnictwo w rekolekcjach; akceptacja przez badanych Dekalogu jako źródła norm moralnych przekazywanego w nauczaniu przez Kościół; stosunek do stwierdzenia, że Kościół może prowadzić wiernych do zbawienia bez pomocy duchownych. Łącznie w pierwotnej wersji skali zawarto 20 itemów. Poza ostatnim przypadkiem, deklaracje o wysokiej częstotliwości praktyk, akceptacji poszczególnych stwierdzeń oraz

zadeklarowanych poziomach więzy i zaufania wskazują na większe ukierunkowanie religijności na wspólnotowość. Z kolei niższy wskaźnik praktyk, brak deklarowanej więzy lub niski poziom więzy z Kościołem, duchownymi, parafią, niższe wskaźniki zaufania oraz brak akceptacji dla poszczególnych twierdzeń lub ich niski poziom, zakładały większe pole dystansu wobec wspólnoty w przeżywaney religijności respondentów. Wyżej wymienione zmienne zostały wytypowane do sprawdzenia, czy tworzą czynniki mogące wskazywać na pomiar zakresu wspólnotowości w religijności respondentów. Dla znalezienia maksymalnych oszacowań wiarygodności wykorzystana została metoda największej wiarygodności, a jako metodę wyodrębniania zastosowano rotację PROMAX, zakładając, że czynniki, które powstaną, będą ze sobą skorelowane. Do określenia liczby czynników użyto kryterium wykresu osypiska, który wskazał, że należy wyodrębnić trzy czynniki. W przypadku trzeciego czynnika wartości pozycji nie osiągnęły przyjętego kryterium korelacji ze zmienną latentną na poziomie 0,6. Były to: akceptacja przez badanych Dekalogu jako źródła norm moralnych przekazywanego w nauczaniu przez Kościół, udział w rekolekcjach, akceptacja dogmatów (w tym dogmatów eklezjologicznych) oraz stosunek do obowiązkowych praktyk religijnych realizowanych poza niedzielą. Dla zmiennych uwzględnionych w badaniu wariancja totalna dla wyodrębnionych czynników wyniosła łącznie: 58,7%, gdzie miara KMO = 0,91, a poziom istotności stanowił $p = 0,001$. Macierz czynników zilustrowana została poniżej wraz z ich poszczególnymi ładunkami.

Tabela 6. Macierz składowych w analizie czynnikowej wspólnotowości w religijności

Zmienne	Czynnik 1 Więź ze wspólnotą	Czynnik 2 Więź z duchownymi
Więź z Kościołem	0,831	
Więź z parafią	0,876	
Stosunek do stwierdzenia, że Kościół to wspólnota	0,867	
Zaufanie do Kościoła		0,799
Zaufanie do proboszcza parafii		0,812
Ocena zaufania do duchownych		0,809
Zaufanie do papieża		0,701
Stosunek do stwierdzeń dotyczących miejsca realizacji praktyk	0,787	
Stosunek do realizacji obowiązkowych praktyk niedzielnych	0,853	
Deklaracja podejmowanego zaangażowania w parafii	0,719	
Możliwość dojścia do zbawienia bez pomocy duchownych		-0,697

Na podstawie uzyskanych wyników należy stwierdzić, że na pierwszy czynnik (więź ze wspólnotą) składają się pytania dotyczące natury więzi względem Kościoła: deklaracja intensywności więzi z parafią zamieszkania, Kościołem jako instytucją, deklaracja zaangażowania wobec parafii, akceptacja stwierdzenia, że Kościół jest wspólnotą, ale też częstotliwości praktyk religijnych spełnianych w przestrzeni kościelnej i w parafii. Na drugi czynnik (więź z duchownymi), złożyły się pytania dotyczące zaufania wobec Kościoła i jego przedstawicieli oraz do proboszcza. Do drugiej składowej zaliczyć można jeszcze akceptację stwierdzenia, że Kościół mógłby prowadzić wiernych do zbawienia bez pomocy duchownych. Ujemna wartość ładunku wskazuje na uznanie roli duchownych w prowadzeniu wiernych. Wartość testu Alfa-Cronbacha dla skali „Więź ze wspólnotą” wyniósł $\alpha = 0,836$, dla skali „Więź z duchownymi” wyniósł on $\alpha = 0,737$. Wysokie wskaźniki więzi z Kościołem, z parafią, większa skłonność postrzegania oraz definiowania Kościoła jako wspólnoty niż w przypadku mieszkańców miast, a także deklaracja zaufania do tej instytucji, wysoki wskaźnik realizacji obowiązkowych praktyk publicznych, jak i realizowanie ich w parafii, oznacza wysoki wskaźnik więzi ze wspólnotą na skali wspólnotowości, natomiast niskie wskaźniki deklaracji w tych kategoriach oznaczają dystans do wspólnotowości. Podobnie w przypadku drugiego czynnika: wysokie wskaźniki zaufania do duchowieństwa i hierarchii, i zarazem niski wskaźnik aprobaty stwierdzenia, że Kościół może prowadzić wiernych do zbawienia bez pomocy duchownych, wskazują na wysokie natężenie więzi z duchowieństwem. Niskie wskaźniki zaufania i wysoki poziom aprobaty dla stwierdzenia o nikłym znaczeniu duchownych w prowadzeniu wiernych do zbawienia wskazują na dystans wobec duchowieństwa.

Porównano mieszkańców wsi i miasta pod względem poziomu więzi ze wspólnotą i więzi z duchowieństwem. Zastosowano w tym celu test t dla prób zależnych, który pokazał, że religijność mieszkańców wsi ma większe odniesienie do wspólnotowości niż religijność mieszkańców miast, szczególnie w przypadku czynnika pierwszego, jakim jest więź ze wspólnotą. Test osiągnął wartość $t = 10,4928$ ($df = 358$, $p < 0,005$), gdzie średnia dla mieszkańców wsi wyniosła 49,1571, a dla mieszkańców miast 40,6125, przy różnicy średnich 8,5446. W przypadku więzi z duchowieństwem różnica średnich była niższa i wyniosła 4,969, gdzie wartość średniej dla mieszkańców miast wyniosła 34,452, a dla mieszkańców wsi 29,483. Wartość testu w tym przypadku osiągnęła wartość $t = 5,4228$ ($df = 358$, $p < 0,005$). Analiza testu dla wykonanych prób w przypadku drugiego czynnika wskazuje, że różnica w przypadku „więzi z duchowieństwem” nie jest tak silna jak w przypadku więzi z Kościołem.

Wskazuje to na słuszność hipotezy, że mieszkańcy wsi badanego obszaru Polski wykazują w większym stopniu wspólnotowy wymiar religijności niż mieszkańcy miast, a najwyraźniej widoczne jest to w deklaracjach więzi z Kościołem

i własną parafią, a także na płaszczyźnie zaangażowania i deklaracjach zaufania do duchowieństwa.

Wnioski

Weryfikacja empiryczna postawionych na wstępie hipotez pozwala stwierdzić, że przedstawione dane podobnie jak badania ogólnopolskie CBOS kreślą portret mieszkańców wsi jako „bardziej religijnych” względem mieszkańców miast. Jednak prezentowane wyniki wskazują też na to, że religijność ta osadzona jest przede wszystkim na praktykach obowiązkowych, w mniejszym stopniu na osobistych, zaangażowanie bardziej dotyczy pragmatyki życia codziennego parafii niż kwestii duchowych, katechetycznych czy intelektualnych. Zastrzec też należy, że większość mieszkańców badanych wsi nie praktykuje regularnie, większość (ponad 50%) nie czuje się związana z Kościołem, mimo że wśród mieszkańców wsi tych związanych z Kościołem jest więcej. Przeważająca część badanych postrzega Kościół jako sklerykalizowany, choć Kościół jest dla nich zarazem wspólnotą.

Nowopowstałe w analizie czynniki wspólnotowości porównane testem t wskazują, że choć wsie na badanym terenie w dominującej części są post-PGR-owskie, które nie są z reguły indywidualnymi gospodarstwami rolnymi przekazywanymi z pokolenia na pokolenie, to mimo wszystko generują większe poczucie wspólnotowości w religijności, niż ma to miejsce w przypadku religijności ujawniającej się w miastach. Deklarowana zatem więź z parafią wśród badanych przekłada się na większą przychylność wobec twierdzenia o wspólnotowym rozumieniu Kościoła, deklarowaną przez respondentów więź z Kościołem instytucjonalnym oraz realizowaną w związku z tym obowiązkową praktykę publiczną co niedzielę w swoim kościele parafialnym. Drugą cechą wspólnotowości w religijności mieszkańców wsi jest kwestia roli zaufania i potencjału, które ono wyzwała: wyższy poziom zaufania do duchownych, których obraz jest konstruowany na podstawie kontaktu z konkretnym duszpasterzem z parafii przekłada się wprost na poczucie więzi z parafią. Brak zaufania ma również charakter bardziej spersonalizowany niż w przypadku mieszkańców miast, gdzie rotacja duszpasterzy w parafiach jest częstsza.

Można też zaryzykować stwierdzenie, że w religijności wiejskiej intensywność więzi z parafią jest przesłanką więzi z Kościołem jako instytucją, a więź z parafią generowana jest z perspektywy osobistego odbioru duszpasterzy parafialnych. Powyższy obraz empiryczny koresponduje z konceptem teoretycznym Donovanana (jak i Tönniesa), który zwraca uwagę nie tylko na kwestie czysto teologiczne jako konstytutywne dla definiowania parafii, ale także na realne związki między parafianami oraz między nimi a duszpasterzem, dzięki czemu jest ona

żywym systemem społecznym (Majka 1971: 19). Mimo tego zauważyć należy, że choć przejawy bliskości ze wspólnotą są zauważalne wyraźniej wśród mieszkańców wsi niż miast, to dominantą odniesienia wobec religii i Kościoła pozostaje dystans. Dotyczy to zarówno odniesienia respondentów do duchownych (blisko 80% badanych nie ufa duchownym), jak i tego, że dominująca część systematycznie praktykujących co niedzielę, poza tą praktyką, nie angażuje się w żaden inny sposób. Badany aspekt wspólnotowości w religijności bardziej można postrzegać więc jako potencjał, aniżeli wyraźny komponent religijności i to mocno zależny od wieku respondentów.

Warto też dodać, że zastosowany w prezentowanych badaniach kwestionariusz ma swoje ograniczenia. Przyjęta w badaniach nad religijnością w Polsce metoda multidimensyjna wymaga rewidowania, zarówno z uwagi na jej monokonfesyjność, jak i nieuwzględnianie przemian współczesnej religijności. Przedstawione badania otwierają nową perspektywę, która poszerzyłaby spojrzenie na problem między innymi religijności wiejskiej: jest to badanie pod kątem testowania hipotezy o związkach religijności ze wskaźnikami zróżnicowania obszarów wiejskich i zmian w zakresie przeżywanej wspólnotowości wynikających z migracji, modernizacji czy wypierania tradycyjnych wzorców życia społecznego na wsi przez nowe pokolenia. Korzystając z omawianej typologii obszarów wiejskich można zastosować podobne odniesienie: w badaniach nad religijnością wiejską trzeba zastanowić się, jak bardzo może być ona rozpatrywana w kategoriach wiejska – miejska, a jak bardzo jako postać kontinuum, gdzie krańce wyznaczają opisywane dotąd w literaturze cechy specyficzne religijności miejskiej i cechy specyficzne religijności wiejskiej w rozumieniu tradycyjnym, a części składowe stanowią cechy pośrednie. Pomocna okazała by się wówczas skonstruowana na potrzeby tych badań skala pozwalająca sytuować przejawy religijności w określonym dla danego miejsca kontekście.

Ważnym zastrzeżeniem przy interpretowaniu wyników badań jest uwzględnienie potencjału możliwej zmiany, jaka może dokonać się w obrazie religijności wiejskiej badanego obszaru. We wszystkich prezentowanych w tym opracowaniu wskaźnikach istotne znaczenie ma zmienna wieku. Badani właściwie dzielą się na trzy grupy: na tych powyżej 50 roku życia, którzy deklarują najwyższe wskaźniki religijności oraz więzi z Kościołem, duchowieństwem i parafią, na tych poniżej 40 roku życia, którzy nie różnią się w odpowiedziach od mieszkańców miast oraz na badanych z przedziału 41–50 lat, którzy stanowią swoisty „typ mieszany” pomiędzy respondentami 50+ i 40-. Z uwagi też na typy wsi w regionie Pomorza Zachodniego istotne znaczenie ma migracja za pracą do miast lub na dłuższy okres za granicę, która dotyczy przede wszystkim badanych poniżej 40 roku życia. To z kolei niweluje tradycyjne wzorce życia, o których pisał choćby Potocki i dokonuje rewizji życia religijnego: praktyka przestaje być czymś oczywistym i weryfikowalnym publicznie przez społeczność,

wiara lub niewiara staje się czymś prywatnym, a zaangażowanie na rzecz parafii czymś trudnym do realizacji. Powstaje pytanie, czy przyszłością religijności wiejskiej na tych terenach nie będzie jej „umiastowienie”.

Bibliografia

- Adamus-Darczewska, Krystyna. 1968. Z zagadnień aktywności społeczno-gospodarczej parafii w Polsce. *Roczniki Socjologii Wsi*, 8: 53–68.
- Altermatt, Urs. 1995. *Katolicyzm a nowoczesny świat*. Przekład Czesław Porębski. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Baniak, Józef. 1990. *Religijność wiejska w warunkach uprzemysłowienia i ruralizacji na przykładzie Kalisza. Studium socjologiczne*. Poznań–Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Bański, Jerzy. 2014. Współczesne typologie obszarów wiejskich w Polsce – przegląd podejść metodologicznych. *Przegląd Geograficzny*, 86, 4: 441–470.
- Blackshaw, Tony. 2010. *Key Concepts in Community Studies*. London: Sage.
- Bystroń, Jan. 1936. *Kultura ludowa*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- CBOS. 2014. *Religijność polskiej wsi. Komunikat z badań BS/3/2014*.
- CBOS. 2020. *Religijność Polaków w ostatnich 20 latach. Komunikat z badań 63/2020*.
- CBOS. 2022. *Polski pejzaż religijny – z bliższego planu. Komunikat z badań 91/2022*.
- Ciupak, Edward. 1965. *Kult religijny i jego społeczne podłoże; studia nad katolicyzmem polskim*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Ciupak, Edward. 1961. *Parafianie? (Wiejska parafia katolicka)*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Ciupak, Edward. 1960. *Kultura religijna wsi*. Warszawa: Iskry.
- Czarnowski, Stefan. 1946. Kultura religijna wiejskiego ludu polskiego. W: S. Czarnowski, red. *Kultura*. Bydgoszcz: Spółdzielnia Wydawnicza Książka, 121–152.
- Delanty, Gerard. 2003. *Community*. London–New York: Routledge.
- Dingemans, Louis, Jean Rémy. 1966. Kryteria żywotności katolicyzmu. W: B. Cywiński, red. *Ludzie, wiara – Kościół - Analizy socjologiczne*. Warszawa: Biblioteka Więzi.
- Dulczewski, Zygmunt. 2001. *Mój dom nad Odrą. Problem autochtonizacji*. Poznań ARP Promocja 21.
- Firlit, Elżbieta. 2004. Parafia w społecznej świadomości. W: W. Zdaniewicz, S. H. Zaręba. *Kościół katolicki na początku trzeciego tysiąclecia w opinii Polaków*. Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, 143–176.
- Firlit, Elżbieta. 1998. *Parafia rzymskokatolicka w Polsce w okresie transformacji systemowej (studium socjologiczne)*. Warszawa: Elipsa.
- Gajos, Leszek. 2007. Religijność mieszkańców podkarpackiej i zachodnioukraińskiej wsi w kontekście jednoczącej się Europy. Nadzieje i obawy związane z otwieraniem się wsi na nowe wartości. W: M. Libiszowska-Żółtkowska, red. *Religia i religijność w warunkach globalizacji*. Kraków: Nomos, 324–346.
- Gałęski, Bogusław. 1966. *Socjologia wsi. Podstawowe pytania*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- Glock, Charles Y., Rodney Stark. 1965. *Religion and society in tension*. San Francisco: Rand McNally.
- Gorlach, Krzysztof. 2006. Nowa polska socjologia wsi: kontynuacja czy zmiana? *Roczniki Socjologii Wsi. Studia i materiały*, 27: 42–61.
- Gorlach, Krzysztof. 2004. *Socjologia obszarów wiejskich*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- GUS (Główny Urząd Statystyczny). 1987. *Rocznik statystyczny*. Warszawa: GUS.
- Hodge, David, Paul Cardenas, Harry Montoya. 2001. Spirituality and religious participation as protective factors among rural youths. *Social Work Research* 25, 3: 153–161.
- Jamniak, Bartosz. 2020. *Religijność i moralność katolików wiejskich. Studium socjologiczne na przykładzie parafii Niepokalanego Serca Najświętszej Maryi Panny w Świerznie*. Rozprawa doktorska. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2020. <https://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/26227>. Dostęp 4.03.2023.
- Kaczmarek, Kamil M. 2009. Religijność a różnicowanie społeczne, a więc czy klasy mają znaczenie. W: K. Podemski, red. *Spór o społeczne znaczenie społecznych nierówności*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM, 373–390.
- Klekotko, Marta. 2018. Między lokalnością a wspólnotowością, czyli o wspólnototwórczych właściwościach scen miejskich. *Acta Universitatis Lodziensis Folia Sociologica*, 64: 5–19.
- Knapik, Wioletta. 2010. Rola parafii w życiu wiejskich społeczności lokalnych. W: J. Baniak, red. *Laikat i duchowieństwo w Kościele katolickim w Polsce. Problem dialogu i współistnienia*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM, 305–318.
- Kongregacja do Spraw Duchowieństwa. 2020. *Instrukcja. Nawrócenie duszpasterskie wspólnoty parafialnej w służbie misji ewangelizacyjnej Kościoła*. Wrocław: Wydawnictwo TUM.
- Królikowska, Anna M. 2014. Elementy „ludowe” w religijności współczesnej? *Opuacula Sociologica*, 4, 10: 5–16.
- Majka, Józef. 1971. *Socjologia parafii. Zarys problematyki*. Lublin: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL.
- Mariański, Janusz. 1991. *Religijność w procesie przemian. Szkice socjologiczne*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Nelsen, Hart M., Raymond H. Potvin. 1977. The Rural Church and Rural Religion: Analysis of Data from Children and Youth The Annals of the American Academy of Political and Social Science. *The New Rural America*, 429: 103–114.
- Nowakowski, Stefan. 1960. *Przeobrażenia społeczne wsi opolskiej*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Ossowski, Stanisław. 1967. Zagadnienie więzi regionalnej i więzi narodowej na Śląsku Opolskim. W: S. Ossowski, *Dzieła. T. 3*. Warszawa: PWN, 251–300.
- Ott, Michael R. 2007. *The Future of Religion: Toward a Reconciled Society*. Boston: Brill-Haymarket Press.

- Piwowarski, Władysław. 1983. Kościół ludowy a duszpasterstwo. W: W. Piwowarski, red. *Religijność ludowa. Ciągłość i zmiana*. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, 333–367.
- Piwowarski, Władysław. 1963. Księża w opinii parafian wiejskich. *Homo Dei*, 2: 107–113.
- Podedworna, Hanna. 2017. Zmiana paradygmatu rozwoju obszarów wiejskich w krajach Unii Europejskiej, *Acta Universitatis Lodzensis Folia Sociologica*, 63: 129–140.
- Potocki, Andrzej. 1987. *Parafie bieszczadzkie*. Przemysł: Biblioteczka Przemyska.
- Sadłoń, Wojciech. 2019. Zwierciadło polskiej wsi. Ciągłość i zmiana wiejskich parafii katolickich. W: M. Halamska, M. Stany, J. Wilkin, red. *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi*, T. 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 351–388.
- Stark, Rodney, Charles Y. Glock. 1998. Wymiary zaangażowania religijnego. W: W. Piwowarski, red. *Socjologia religii. Antologia tekstów*. Kraków: Wydawnictwo Nomos, 182–187.
- Starosta, Paweł. 1989. Koncepcje zmiany wiejskiej społeczności lokalnej w tradycji socjologii polskiej. W: B. Jałowiecki, K. Z. Sowa, P. Dudkiewicz. *Społeczności lokalne. Teraźniejszość i przyszłość*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 144–177.
- Starosta, Paweł. 1994. Kształtowanie się wiejskich i małomiasteczkowych zbiorowości lokalnych w Polsce. *Przegląd Socjologiczny*, 44: 53–60.
- Szauer, Remigiusz. 2022. *Z dystansem i w potrzebie. Religijność i moralność mieszkańców diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej. Studium socjologiczne*. Warszawa: ISKK.
- Terelak, Albert, Sebastian Kołodziejczak. 2016. Wspólnota działania jako przejaw oraz czynnik rozwoju społecznego: autochtonizacja, integracja społeczna, rozwój podmiotowości wiejskich społeczności lokalnych Pomorza Zachodniego. W: G. Skąpska, Ż. Stasieniuk, red. *Co po kryzysie?* Warszawa: Polskie Towarzystwo Socjologiczne, 303–337.
- Thomas, William I., Florian Znaniński. 1976. *Chłop polski w Europie i Ameryce*. T. 1–5. Przekład Irena Wyrzykowska. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Tönnies, Ferdinand. 2008. *Wspólnota i stowarzyszenie. Rozprawa o komunizmie i socjalizmie jako empirycznych formach kultury*. Przekład Małgorzata Łukasiewicz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wierzbicki, Zbigniew. 1976. Tradycyjna religijność wiejska. Studium porównawcze. *Rocznik Nauk Społecznych*, 7: 115–176.
- Winter, Michael. 2008. The sociology of religion and rural sociology. *Sociologia Ruralis* 31, 2-3: 199 – 208.